

Галай, О. М. Семантычны аспект ужывання германізмаў у беларускім літаратурна-мастацкім тэксце / **О. М. Галай** // Беларусь і Германія: гісторыя і сучаснасць : матэрыялы міжнар. навук. канф, **Мінск, 10 крас. 2015 г. – Мінск : МДЛУ, 2016. – Вып.14. – С.229–232.**

**В.М. Галай**

## **СЕМАНТЫЧНЫ АСПЕКТ УЖЫВАННЯ ГЕРМАНІЗМАЎ У БЕЛАРУСКІМ ЛІТАРАТУРНА-МАСТАЦКІМ ТЭКСЦЕ**

Лексіка нямецкага паходжання з’яўляецца выключным сродкам мастацкай стылізацыі ў вобразным адлюстраванні падзей беларускай ваеннай гісторыі. Свядомае ўжыванне германізмаў найбольш адрознівае тых пісьменнікаў, чыя творчая дзейнасць была непасрэдна звязана з Вялікай айчыннай вайной. У шэрагу такіх выдатных мастакоў слова адданы патрыёт сваёй Радзімы – Кузьма Чорны.

Пісьменнік вачыма салдата бачыць фашызм, нянавісцю ўзбройвае чытача, малюе зверствы фашыстаў і пакуты людзей. Ён напісана шмат сатырычных памфлетаў, накіраваных супраць гітлераўцаў і іх саўдзельнікаў. Вось загаловкі некаторых твораў: “Дубовая галава і сабачая натура”, “Гаўляйтар і яго падлізнікі”, “Берлінскі анучнік”, “Акадэмічны фрыц”, “Сёмая скура”, “Кось, кось, пакуль у аглоблі”, “Выхваляўся, выхваляўся, ды і здох”, “Шчанюк з берлінскай сабакарні”.

Кузьма Чорны добра разумеў імкненне фашызму ахапіць увесь свет сваім брудам, жорсткасцю, жаданнем уладарыць над чалавецтвам. Ва ўсіх творах Кузьмы Чорнага, прысвечаных вайне, гучаць заклікі супраць акупантаў і адчуваецца вера ў перамогу над фашызмам, упэўненасць у духоўнай моцы народа, які смела ўступіў у барацьбу з ворагам: “Усе, як адзін, паднімайцеся на праклятых фашысцкіх акупантаў! Не задушыць немцам вялікі беларускі народ! Немцы лягуць паганымі касцямі на

свяшчэннай беларускай зямлі” (тут і далей усе моўныя прыклады і цытаты падаюцца па 8-томным выданні твораў Кузьмы Чорнага) [1].

Мастацкая мова твораў Кузьмы Чорнага з’яўляецца бясспрэчным сведчаннем шчырай адданасці пісьменніка звычайным людзям, пра жыццё і лёс якіх ён так улюбёна і па-майстэрску апавядаў. Як адзначаюць даследчыкі яго творчасці, скупыя і ў той жа час вельмі выразныя мастацкія дэталі дазвалялі паказаць розныя падрабязнасці штодзённага побыту і дапамагалі адкрыць яшчэ невядомыя бакі чалавечага жыцця, новыя праявы людскіх дачыненняў і ўзаемаадносін [2, с. 20–24]. Сам жа Кузьма Чорны з гонарам адзначаў, што піша на мове простых людзей, сярод якіх і вырас: “Гэтыя людзі сталі шчаслівымі на зямлі, іх мова стала дзяржаўнай мовай. Я пішу аб гэтых людзях у сваіх кнігах” [2, с. 76].

Непаўторны каларыт мастацкай мовы Кузьмы Чорнага ў многім ствараўся за кошт трапнага спалучэння высокай кніжнай мовы і народных гаворак, у якіх спрадвечна беларуская лексіка арганічна спалучаецца з запазычанымі. І гэта не было выпадковым, паколькі мова беларускага народа развівалася ў рэчышчы працяглых і плённых гісторыка-культурных сувязей са славянскім і германскім культурным светам. Узаемныя моўныя ўплывы датычылі ўсіх узроўняў моўнай сістэмы, але больш за ўсё іх праявы робяцца відавочнымі ў лексічным складзе. У творах Кузьмы Чорнага трапляецца шмат словаў нямецкага паходжання, запазычаных як дзякуючы пасрэдніцтву польскай мовы, так і праз непасрэдныя культурныя стасункі беларусаў з немцамі. Большасць гэтых словаў трывала ўвайшла ў беларускую літаратурную мову, а частка – абмяжоўваецца сферай дыялектнага ўжывання. Варта адзначыць, што многія германізмы, уласцівыя беларускай і польскай мовам, не ўжываюцца ў сучаснай нямецкай літаратурнай мове.

Мова твораў Кузьмы Чорнага па-народнаму вобразная, насычана ўстойлівымі словазлучэннямі. У найвышэйшай ступені нацыянальную спецыфіку мастацкай мовы Кузьмы Чорнага выражае багатая фразеалогія. Як вядома, з дапамогай фразеалагізмаў ствараюцца непаўторныя замалёўкі

побыту людзей, трапныя характарыстыкі персанажаў, надаючы творам выразнасць і эмацыянальнасць. Сярод іх асабліва цікавымі ўяўляюцца наступныя ўстойлівыя выразы:

*майстар на ўсе рукі* – пра чалавека, які ўмее ўсё рабіць (нов.-в.-ням. *Meister*). “Ён майстар на ўсе рукі: жэрці, і красці, і вешаць, і паліць – усё ён умее <...> Майстар дакладнага падліку – колькі ад усходу да захаду сонца павесіць беларусаў <...> Як бачым: і хлебазнавец, і тэхнік, і псіхолаг, і матэматык”. Так піша аўтар пра “таўстамордага гера Кубэ”;

*трымаць лейцы ў руках* – мець у сваіх руках уладу, кіраўніцтва (польск. *lejcy*, нов.-в.-ням. *Leitseil*). Кузьма Чорны адзначаў, што ў Беларусі сярод немцаў былі такія “скруцігаловы, якія хацелі самі кіраваць” і таму павінны былі “моцна трымаць лейцы ў руках”;

*трымаць у ланцугах (узяць у ланцугі)* – не даваць каму-небудзь свабоды ў дзеяннях і ўчынках (польск. *łańcuch*, сяр.-в.-ням. *lann-zug*). “Немцы стараюцца зрабіць так, каб беларускі чалавек стаў цёмны, некультурны, непісьменны, запалоханы – тады яго лягчэй трымаць у ланцугах”; “ніколі не будзе ў ланцугах той, хто паспрабаваў волі і жыў у ёй”; “каб памагчы нямецкай навалачы як найспрытней узяць у ланцугі беларускі народ, гаўляйтарава паслугачы стараюцца давесці, што беларусы <...> арыўцы”;

*сагнуць у крук* – уціскам, строгасцю прымусіць каго-небудзь пакарыцца, падпарадкавацца (рус. *крюк*, польск. *kruk*, нов.-в.-ням. *Krücke*). “Таўстаморды гаўляйтар <...> спачатку думаў, што тут будзе вельмі проста: палавіну гэтага нязнанага яму народа ён перавешае і перастрэляе, а другую палавіну сагне ў крук і прымусіць хадзіць у нямецкім ярме”;

*гвалтаваць (гвалціць)* – настойліва дабівацца чаго-небудзь; здзеквацца, прыгнятаць, няволіць (польск. *gwaltować*, нов.-в.-ням. *Gewalt* – сіла, насілле, улада). “Робіць выгляд <...>, што ён не гвалціў і не кідаў у агонь нявінных дзяцей”;

*глянцаваць* – наводзіць глянец, пакрываць глянцам (польск. *glansować*, нов.-в.-ням. *glänzen*). “Знайшлося двое прахвостаў, каб глянцаваць нямецкія боты”;

*лямантаваць* – моцна і працягла крычаць; галасіць па кім-небудзь; моцна плакаць (польск. *lamentować*; нов.-в.-ням. *lamentieren*; лат. *lamentari*). “Лямантуе нямецкі махляр у сваіх аб’явах”;

*шыбаваць* – кідаць, шпурляць што-небудзь; хутка, з вялікай сілай узлятаць у гару; хутка рухацца, ісці, ехаць; вельмі хутка расці (нов.-в.-ням. *schieben*). “Праз крокаў трыста агонь ужо шыбаваў на страсе”; “маўчы, бо як шыбану гэтаю бутэлькаю, дык нагамі накрывешся”;

*стабнаваць* – прашываць коўдру (польск. *stebnować*, нов.-в.-ням. *steppen*). “Кулі цераз іх галовы стабнавалі зямлю”. У гаварках Брэстчыны *стэбноваць* мае значэнне “страчыць, прастрочваць”;

*гатунак* – разрад, катэгорыя якога-небудзь тавару па якасці, расцэнцы і інш.; сорт, разнавіднасць (польск. *gatunek*, нов.-в.-ням. *Gattung*). “Яшчэ не астылі трупы і не высахлі слёзы і кроў заваяваных людзей, як на Беларусь пацягнулася навалач другога гатунку <...>”; “махляры ўсіх гатункаў”;

*шэльма* – махляр, несумленны чалавек; нягоднік, паганец; хітрун, круцель, дураслівец (польск. *szelma*, нов.-в.-ням. *Schelm*). “Нямецкая шэльма прывыкла дзейнічаць ашуканствам і гвалтам”; “адкапаў, шэльма, і старое шляхечае слоўца”; “пазнаём хітрую нямецкую шэльму”; “злая шэльма”;

*бандыт* – удзельнік банды; узброены рабаўнік, разбойнік (рус. *бандит*, нов.-в.-ням. *Bandit*). “Обер-бандыт (вышэйшы бандыт – **В.Г.**) рэйхс-міністр Розенберг распарадзіўся ператварыць памяшканне тэатра оперы і балета ў месца мітынгаў і дэманстрацый”; “фашысцкі бандыт”;

*зондэрфюрэр* (нов.-в.-ням. *Sonderführer*). “У кожным маёнтку садзіцца на шыю народа зондэрфюрэр з сваёю паршываю зондэрфюрыхай”; “кол у горла кожнаму зондэрфюрэру, а не наша зямля!”

Кузьма Чорны называе часта немцаў *фрыцамі* і *гансамі*, а іх жонак *мартамі* і *бертамі*: “тырчаць <...> высахлыя ногі і рукі фрыцаў і гансаў; на

пярсцёнках выбіты ініцыялы іх каханых бяртаў і мартаў; новае пакаленне бяртаў і мартаў франціла лета і восень 1941 і зіму 1942 гадоў у **пляццях**, садраных маладымі фрыцамі з плеч замучаных беларускіх дзяўчат”; “фрыц <...> выпіваў бы сабе колькі яму трэба шнапсу”; “акадэмічны фрыц у Мінску, разам з сваімі акадэмікамі, сора ляснецца касцымі”.

Мова твораў Кузьмы Чорнага зберагла багацце бытавой народнай мовы. І на першым плане заўсёды застаецца тэма народнага жыцця. Адзначым, што частка словаў, уласцівых сучаснай беларускай мове, адрозніваецца асаблівымі кантэкстамі свайго ўжывання. Асабліва гэта датычыцца шматлікіх дзеясловаў.

Можна было б значна пашырыць пералік словаў, якія ў творах Кузьмы Чорнага пададзены інакш, чым у літаратурнай мове. Гэта не выпадкова, бо пісьменнік прапускаў народныя выслоўі праз сваю багатую фантазію. Запозычанні надаюць пісьменніцкім радкам асаблівую эфектнасць і вытанчанасць, хаця мова твораў К. Чорнага і без таго – квяцістая, метафарычная, лаканічная і алегарычная. Моўны стыль Кузьмы Чорнага сведчыць, што мастак слова паўстае перад намі адначасова і як вялікі знаўца народнага жыцця, і як адметны моўны штукар. І нездарма ж пра сябе ён пісаў, што падняўся “з самага дня беларускага жыцця-быцця”.

### Літаратура

1. Чорны, К. Збор твораў : у 8 т. – Мінск : Маст. літ., 1975. – Т. 8. – 616 с.
2. Казека, Я. Кузьма Чорны. Старонкі творчасці. – Мінск : Маст. літ., 1980. – **? с.**